

ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК І. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ В СПОГАДАХ М. ПЛЕВАКА

(за фондами архівів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського)

Іван Семенович Нечуй-Левицький (13 (25). 11. 1838, м. Стеблів нині смт. Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. – 2.04. 1918, м. Київ) – український письменник, який народився у священницькій сім'ї, навчався в духовному училищі при Богуславському монастирі (1845-1853), потім – у Києві в духовній семінарії (1853-1865), яку закінчив із званням магістра богослів'я. Він не став священником, проте викладав Боже слово у Полтавській духовній семінарії (1865-1866), був учителем у гімназіях Каліша (1866-1867), Седлеця (1867-1873), Кишинєва (1873-1884). З 1885 р. оселився у Києві, вийшовши у відставку, більше часу віддаючи літературній діяльності. Часу на осмислення свого творчого і трудового шляху було вдосталь. І тому його захоплення перекладом Святого Письма майже наприкінці життя стало своєрідним кредо.

Це сталося на межі ХІХ – ХХ ст. Над перекладами з давньоєврейської на українську мову Псалтирі та з грецької мови Євангелія працювали поруч з І. Нечуєм-Левицьким письменник, історик, фольклорист, культурно-освітній діяч, один із засновників Кирило-Мефодіївського братства П. Куліш (1819-1897) та фізик, електротехнік, винахідник І. Пулюй (1845-1918), який також походив із священницької родини. Ці переклади увійшли до української Біблії, яку було видано 1903 р. у Відні Британським Біблійним товариством. Лише у 2000 р. у Києві видавництвом “Рада” здійснено перевидання цієї Біблії зі вступним словом та за редакцією В. Шендеровського. А у 2002 р., також у Києві, в Українському Біблійному товаристві перевидано Біблію в перекладі І. Огієнка.

Що впливало на світогляд І. Нечуя-Левицького впродовж життя, якоюсь мірою висвітлює М. Плевако у статті, яка є в архівах рукописних фондів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ми пропонуємо її в додатку.

Додаток:

Плевако М.А. Нечуй-Левицький І. [Семенович]. Біографія та характеристика наукових праць [Скоропис, сині чорнила]// ФХХVII. – №888.

Мати Нечуєва... «була ніжна й ласкава до дітей, особливо до старшого Івана. І він також любив її ніжно й гаряче. Вона співала дітям пісні, розповідала казки. Говорити вміла тільки українською мовою. Знаючи саму тільки церковнослов'янську, читала дітям вголос житія святих. Левицький згадував пізніше, як вона, читаючи одного разу житіє Йосифа Прекрасного, те місце, в якому оповідається про продаж його братами в Єгипет, – гірко плакала. Плакав і малий Левицький, і з того часу дуже уподобав житія...» (арк. 13-14).

Читати навчав Левицького материн брат, дядько Євтроп, учитель Богуславської бурси, а допомагав йому другий дядько Дорофій. Що то за наука була, видно хоч би з відомого опису навчання Якимця Лемішки в повісті Левицького "Причепи" : "Вчення граматки, Часослову, Псалтиря, вчення тих складів – *тма, мна, szo, тзо*, тих псалмів, писаних незрозумілою мовою, – кому те вчення не далось взнаки..." (арк.14).

Десь на дев'ятому році свого життя (року 1847) Левицький став і сам бурсаком тієї ж Богуславської бурси. Протягом усіх шістьох років навчання в бурсі жив він у "спасенниці" Галки Шультихи на монастирському подвір'ї, де спинялися усякі богословці, каліки, юродиві, психічно хворі... (арк.14).

На чотирнадцятому році перейшов Левицький до Київської семінарії... Путящих книжок і тут важко було добувати: учням 1-го класу давали, наприклад, читати з семінарської бібліотеки якесь "Училище благочестя"... та допотопний слов'янофільський журнал "Маяк", а старшим учням – виключно богословські книги.

Якось під час контрактів він [Левицький] побачив у вітрині магазину французькі книжки, а між ними й книжку з намальованим на обкладинці якимсь чудернацьким чортом. То був "Кривий біс" Лесажа. Левицький купив її і прочитав з допомогою лексикончика Шмідта. З того часу за гроші, даровані часом батьками на гостинці, він купував французькі ілюстровані книжки, в т. ч. прочитав "Павла та Вірґінію" Бернардена де Сен-П'єра, Шатобріанову "Аталу"

та "Христіанство", "Заздрість" Євгенія Сю, а також "Дон-Кіхота" Сервантеса та Дантову "Божественну комедію". Вже будучи в останньому класі семінарії, Левицький, як слід, познайомився з російською літературою, надто ж і з творами Пушкіна, Гоголя.

"... нелегко було Нечуєві вийти на шлях письменника, бо в ньому... боролись дві протилежні сили. Одна, ясна, як "веселий ранок", кликала до чесноі творчої роботи... до творчого служення людям. Друга — темна, як ніч, сила попівського походження й оточення, духовної школи ченців та священників, тягла його до фіваїдських печер, до молитов, до чорної одежі. Боротьба могла скінчитись перемогою цієї темної сили і Левицький навіки загинув би в мурах тих фіваїдських печер, зробившись в кращому разі вчителем схоластичних премудростей у якійсь семінарії.

Переміг "пишний, веселий ранок", перемогла міцна з дитинства мрія Левицького про літературну діяльність, з дитинства захована в ньому упертість і наполегливість в досягненні поставленої собі мети... Але не минули безслідно для Нечуя і діяння "темної ночі": дядьки Євтроп, Дорофій, Псалтир з Часословом та житія святих, божевільний ігумен Федір та придуркуватий інспектор Троїцький з бурси, наскрізь убивча схоластика "Училища благочестия" семінарської бібліотеки та мертвотні нісенітниці академічних професорів, — все це мало великий і явно негативний вплив на формування характеру Нечуя-Левицького" (арк. 18). Найбільше дивацтво і виключну упертість виявив старий Нечуй в питаннях мови. Поклавши в основу мови своїх творів мову Надросся і тримаючись її все життя, він під старість одстоював безоглядно надроські діалектики і ніякою мірою не йшов на поступки видавництвам. Тих сакраментальних діалектичних і правописних "форм", за які завзято змагався, було рівно 13: він не визнавав апострофа та "ї", писав тільки міні, мерщі і т.д., особливо ж уперто обстоював "і" в місцевому відмінкові однини прикметників, пишучи: "на зелені траві", в "сиві шапці". Іван Семенович написав навіть спеціальні розвідки: "Сьогочасна часописна мова на Україні" та "Криве дзеркало української мови", в яких люто нападав, відкинувши свою

звичайну лагідність, на “галицько-чернігівські форми” і правопис, як він називав загальноживаний правопис того часу і вимагав друкувати свої і взагалі всякі книжки й газети “повною фонетикою” (арк. 20).

... У Івана Франка першим враженням, першим почуттям від зустрічі з Нечуєм ще в 1885 році було почуття якоїсь диспропорції. «Читаючи його оповідання, – згадує Франко з приводу 35 ювілею літературної діяльності Нечуя, – подивляючи широкий розмах його руки, широкі контури його малюнків, я уявляв собі їх автора сильним, огрядним мужчиною, повним життєвої сили й енергії. Тим часом я побачив невеличкого, сухорлявого, слабосилого чоловіка, що говорив теплим і щирим, але слабеньким голосом, завсіди жалувався на якусь жолудкову слабість, ходив помаленьку дрібними кроками і взагалі робив враження пташини, вродженої в клітці і привиклої жити в клітці, так що пустить її на вольне повітря, то вона пофуркає, пофуркає і вернеться назад до своєї клітки» (арк. 20-21).

Розуміється, всі ці дивацтва Нечуя-Левицького, всі його звички, всі особливості його вдачі і побуту – речі другорядні, і їх можна було б і не згадувати тут. Але ж вони щільно в’яжуться з його творчістю, вони впливали на неї, обмежували і кінець кінцем знеоцінювали її. Справді, усі, наприклад, свої твори з селянською тематикою, а також значною мірою й інші, пише він виключно на підставі своїх спостережень і вражень з Надросся. Дійові особи цих творів, їх побут, характери, географія подій, пейзаж – все це звідти. Перші враження з Надросся були “свіжі”, міцні, спостереження були глибокі, і тому й перші твори Нечуєві, писані в 40-80 роках, являли собою велику цінність саме своєю свіжістю, оригінальністю, яскравою спостережливістю, справжнім реалізмом. Але Нечуй писав і після 80 років, писав ще цілі десятиліття, і все написане ним у цей час було тільки повторенням, тільки переказуванням того, що написано було раніше (арк.21). Теми цих повторень були ті самі, персонажі – ті самі, з Надросся; читача вражав у них схематизм, відсутність свіжих фарб, брак колишньої спостережливості. Відійшовши від життя й від людей, ставши анахоретом, замкнувшись у своїй київській квартирці, відійшов Нечуй і від

безпосереднього джерела своєї творчості. Джерело те всохло, бо випадкові розмови під Лаврою з бабами-прочанками з Надросі, розмови, якими він корегував свою літературну мову в останні роки життя, в рахунок, звісно, не йдуть. Сама безперервність літературної роботи та акуратність, з якою Нечуй щороку писав щось нове, в 90-900-х роках стала вже, власне, явищем від'ємним – писав-бо він в обставинах повної одірваності від життя, здалеку від людей... І тому Франкове порівняння старого Нечуя з пташиною в клітці цілком слушне (арк. 21-22).

Року 1878 Нечуй-Левицький, на той час уже автор кількох визначних художніх творів, виступив з критично-публіцистичною статтею “Сьогочасне літературне прямування”. В цій статті він намагався довести, що й українська література, за прикладом літератур західно-європейських, “повинна покласти собі основою три принципи: реальність, національність та народність”. Ці принципи (з яких Нечуй найбільше випинав принцип “національності”, обстоюючи потребу відбивати в художніх творах “національний характер українського народу”, “одвічний український демократизм” тощо), стали справжньою програмою його власної літературної творчості (арк.22 а).

Переходячи до літератури, Нечуй відразу ж зазначає, що українська література ступила на стежку... реальності, національності й народності значно раніше, ніж російська, якій заважав на цю стежку ступити той самий “дух великоруської нації, консервативний у всьому і само по собі – в літературі”. Справив російську літературу на цю стежку допіру тільки Гоголь, що був, власне, також українець, пригадує Нечуй. При цій нагоді, згадавши про Гоголя, він не забув нагадати своїм читачам, що Гоголь “поніс свою працю на користь іншому народові... зрадив своєму народові, своїй Україні”. Нечуй визнає, що після Гоголя в російській літературі з’явилася “ціла фаланга письменників нової школи, в основі якої лежать принципи реальності, національності та народності”, але, він тут же підкреслює, що згодом в російській літературі замість справжнього реалізму про Нечуєве розуміння реалізму запанував “ультра-реальний погляд на літературу”. Причина? – “Реальний аж

меркантильний дух нашого часу і такий самий національний дух Великої Росії”... (арк. 32-33).

Характеризуючи... славнозвісний “український національний дух” та характер, скільки він виявляється в літературі, як “дух”, сповнений “гарячої фантазії, глибокого ніжного серця, тихої задуми” і т.п., обдаровуючи тут же національний характер народів Сходу, італійців, іспанців, англійців, французів та німців теж усякими добрими, наприклад, “пишним колоритом”, “гарячим серцем”, “демонською гордістю” або “містицизмом з філософським покривалом”, в російському національному характері Нечуй бачить тільки... “недостачу елегантності, естетичності, фантазії й глибокого серця” (арк.33).

Спробувавши прикласти цю свою мірку до таких письменників як Пушкін, Л. Толстой, Гончаров, Тургенєв, Щедрін, Островський, Гл. Успенський, Некрасов, тобто, до найкращих російських письменників післягоголівського періоду, Нечуй цілком зрозуміло, прийшов до висновку, що вони непотрібні українському читачеві. Нехай вони й прекрасні письменники, нехай навіть вони цілком відповідають усім вимогам нового літературного "прямування" – "реальності, національному й народності", а українському читачеві вони все ж таки непотрібні... Бо, як такі, вони цілком придатні для російського читача і в той же час цілком непридатні для читача українського. Бо вони – письменники суто російські, письменники великоруські, отже, письменники місцевого значення... (арк.34). Як бачимо, націоналістичні тенденції – які не засліплені націоналізмом критики ще в той час справедливо називали "узколобієм" – довели Нечуя до справжнісінького обскурантизму. Де вже тут говорити про те, що він не був "ні публіцистом, ані полемістом", а був тільки артистом і більше нічим" (арк. 34-35).

Пушкін непридатний тому, що його твори – всього тільки "чудові цяцьки, виразані з льоду, і такі холодні, як лід". Л. Толстой, Гончаров, Лісневський негодящі для українського читача тому, що вони також "по більшій часті холодні, як полярний лід, і монотонні, як снігове полярне поле" (а "національний український дух", як ми вже знаємо, вимагає літературу з "гарячою" фантазією

тощо), до того ж це письменники аристократичні і "демократичний" український читач не зможе ні зрозуміти їхніх творів, ні навчитися чогось із них. З Достоєвського українському читачеві, власникові "широкої фантазії", ніякої користі не буде тому, що його (Достоєвського) фантазія надто убога, бо в "Ідіоті" і "Бесах" він малює сні героїв, де ліберальні ідеї з'являються в образі "трохин", що влазять в тіло героя, та в образі бісів, що кинулись на стадо свиней. До того ж образи Достоєвського не елегантні!

Письменникам-народникам Гл. Успенському, М. Успенському, Решетнікову та ін. Нечуй "дає відвід" на тій підставі, що вони змальовують усякі страхіття (тяжке становище жінки в сім'ї, "снохачество", деспотизм батька тощо), яких ніби не знає Україна, що вони показують людей "нижчої культури". Така література, – пояснює Нечуй, – "не підніме вище український народ, а того доброго принизить його так, як принизила б його яка-небудь турецька або китайська література, котра обрисувала б нижчу жизнь і вбивала б йому в голову якісь типи та ідеали дуже низької проби" (арк. 35-36).

Прихильніше ставиться Нечуй до Салтикова-Щедріна та до Островського. Це, очевидно, перші з письменників, про яких він сказав: "Ми високо шануємо нових великоруських письменників за їх прямування, за їх освічування своїх творів ліберальним поглядом, за народність їх творів і бажаємо, щоб і наші українські письменники йшли такою самою стежкою"... Щедріна Нечуй порівнює з Л. Толстим і це порівняння виходить на користь Щедріну, бо під його пером "петербурзька аристократія виходить зовсім іншою, ніж під пером спеціально аристократичного письменника графа Толстого". Нечуй ладен "допустити" деякі твори Щедріна навіть і для українського читача (він сам навіть перекладав його "Казку про те, як мужик двох генералів прохарчив"), але тільки деякі, бо більшість творів Щедріна знов же "чужі" для України. Сатира потрібна українському читачеві, в цьому Нечуй переконаний, але потрібна своя сатира, на свої, українські болячки, і Нечуй прорікає: "Ми ще тільки ждемо свого сатирика".

Те саме і з Островським. Нечуй високо ставить його твори, його прекрасні реалістичні картини життя купців та міщан Росії. Але, саме тому, що твори

Островського цілком присвячені російському купецтву та міщанству, вони, на думку Нечуя, цілком непридатні для України. "Островський, обписавши своїх самодурів, – говорить Нечуй, – показав себе чесним великоруським горожанином, і має великий вплив на своїх земляків. Самодури впізнали себе в його художніх типах і засоромилися. Але яку вартість може мати Островський для України? Ми сміливо кажемо – ніякої. Він обписує міщанську та купецьку життя, натурально, що його комедії повинні призначатися для наших міщан та купців. Чи впізнають вони себе в тих типах самодурів Островського? Чи стануть вони луччі? Чи розів'є їх Островський? Ми кажемо – ні... Нам треба свого Островського" (арк. 36-37).

Твори Нечуя-Левицького з селянського життя... – найкращі його твори, тому що вони у більшій мірі, ніж інші, відповідають вимогам реалізму. Як письменник-реаліст, вірний своїм теоретично-творчим настановам, Нечуй намагався бути в цих своїх творах "дзеркалом високої ціни, в якому одбивалась правдива життя" українського селянства другої половини ХІХ ст. А його душі справді "відсвічувалось і перетворювалось" життя українського селянина, що "кипіло або плісніло кругом нього" (арк.54). Нечуй не намагався... надто різко підкреслювати в своїх творах... соціальні моменти, але моменти ті відбивались у його творах повною мірою, бо вони були дійсністю, а показувати дійсність було його основним завданням, – так з'явилися Нечуєві "Дві московки", "Микола Джеря", "Кайдашева сім'я", "Бурлачка", "Пропащі", "Старі гультяї" й ін.

Змальовуючи селянський побут, Нечуй з однаковою уважністю художника-реаліста спинявся і на світлих його сторонах і на темних, – він, наприклад, без усякого обурення малював сцени пиятики, гультяйства, навіть злодійства, але сцени ці виходили обурливі і, як такі, сприймав їх читач. Якось не видно навіть у Нечуя виразної симпатії та антипатії до персонажів його селянських творів – будь то убогі, упосліджені, нещасливі чи якісь багатії і жмикрути, – читач про те ясно бачить і тих других і явно співчуває першим і засуджує других.

Та на становищі об'єктивного спостерігача не міг усе ж таки лишитися Нечуй, та й не ставив собі такого завдання. Навпаки, творчим ідеалом його було... "сьогочасне літературне прямування" — відсвічувати життя в дзеркалі *високої ціни*, малювати картини *правдиві, але обчищені, освічені вищою ідеєю, перетворені в душі* письменника і т.д. Тут, у цих словах, маємо, з одного боку, застереження проти натуралізму (картини з життя повинні бути "обчищені", а з другого – пораду та дозвіл письменникові ... свої твори певні моменти ідеологічного порядку. Отже – агітувати, проповідувати, навчати (українська література, боротьба Нечуєва повинна міцнішати, рости і *впливати на громадянство*) (арк.54).

...З особливою теплотою й прихильністю обвіяно у Нечуя образи людей з тієї проміжної (між селянством і інтелігенцією) "середньої культурної верстви", до якої відносив він занепалу українську шляхту. Це – Михальчевський в повісті "Бурлачка". Це – робітник-столяр на фабриці в Стеблеві, та Свіклицький з оповідання "Живцем поховані", батько якого був дрібним поміщиком коло Білої Церкви, але потім усього позбувся, коли польський король Понятовський подарував усю Білоцерквіщину, разом з землями дрібної шляхти графові Браніцькому. Свіклицький – син, про якого розповідає Нечуй, був усього тільки наймитом-візником у колишнього панського посесора. І Михальчевський, і Свіклицький – люди письменні, розумні (арк.56).

Чиновництво, як чинник русифікації українського народу, змальовано у Нечуя лише епізодично, але скрізь при всякій нагоді представлено надзвичайно чорно, з найпотворнішими рисами, властивими йому (арк. 58).

Постаті євреїв зустрічаються у творах Нечуя хоч і епізодично, але дуже часто. Українська література ніяк не повинна минати євреїв – навчає він українських письменників, виходячи з свого "принципу реальності" ... (арк.59-60).

Нечуй з надзвичайною прихильністю описує життя старосвітських попів, а що повість його [Р.Л. "Старосвітські батюшки та матушки"] охоплює цілі покоління попівства, то він, засобами улюбленого ним контрасту, протиставляє

це давнє життя, давній побут і давніх (доброчинних) і добромисних років новим, з усякого погляду, гіршим (арк. 62-63).

Інакше вийшло у нашого письменника з постатями і образами представників української інтелігенції. Відповідно до своєї програми Нечуй мусив показати в своїх творах українську "освічену верству", цього владно вимагала концепція ідеолога буржуазного українського суспільства... Через те, що конкретного матеріалу у письменника для цих героїв не було, йому довелося їх вигадувати... позитивні образи його повістей, не будучи мистецьким втіленням конкретних постатей, вийшли бліді, невиразні й нежиттєві (арк. 65-66).

"...Підставляючи оте літературне дзеркало денационалізованій українській інтелігенції, Нечуй змальовує в своїх творах цілу галерею людей з "фальшивим" прямунням в національних відносинах" (арк.67) – Кованько ("Причепа"), Комашко ("Над чорним морем") та ін.

Нечуй написав "Трактат" про "непотрібність російської літератури для України і для селянства", надрукував свою статтю "Сьогочасне літературне прямуння", в якій давав пораду українським письменникам негативно змальовувати в своїх творах "чужинців". В ті ж роки написав Нечуй і свою казку "Запорожці". В ній, тікаючи від тих "чужинців" в минуле, в козаччину, на Запоріжжя, Нечуй без міри його ідеалізував і "вільним запорозьким порядком" протиставив сучасність (арк. 73).

Велику пізнавальну цінність мають не згадані допіру "тенденційні повісті Нечуєві "Хмари" і "Над чорним морем", в яких письменник заступав як публіцист, ідеолог войовничого українського націоналізму, а розглянуті вище оповідання й повісті з селянського життя "Дві московки", "Микола Джеря", "Баба Параска і баба Палажка", "Кайдашева сім'я", "Бурлачка", "Пропаші", "Не той став", "Старі гультя". В цих творах, а також в повістях "Причепа", "Старосвітські батюшки та матушки", "Поміж ворогами", "Не однаковими стежками" (поминаючи місця, присвячені так званим "позитивним постатям", досягав Нечуй рівня художньої правди і справжності, власної майстерності в змалюванні побуту, в реалістичній побудові образів, в прекрасній народній мові –

яскравій, колоритній і багатій життєвим змістом. Тут, у цих творах, старий Нечуй дійсно був, як сказав Франко, і "великим артистом зору", і виразним "творцем живих типів", – бо утворені ним типи, постаті і образи і *досі живучі* (арк.77).

Володимир ПОЛІЩУК

ФРАНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ ПАВЛА ФИЛИПОВИЧА

У статті аналізуються франкознавчі праці Павла Филиповича, а також аналітичні судження про творчість Івана Франка, наявні в інших літературознавчих студіях П. Филиповича, значна частина яких донедавна була «розпорошена» в періодиці 20-х років і лишалася поза увагою науковців.

Ключові слова: франкознавство, компаративістика, літературна дискусія, методологія.

1926 року виповнювалося 70-річчя з дня народження Івана Франка й минало перше десятиліття з часу його смерті. В тогочасній українській літературі й літературознавчій науці згадані дати зумовили появу цілого ряду публікацій, немало з яких стали вагомими складовими наукового франкознавства всього ХХ століття, чи могли такими стати, якби не були з ідеологічних причин вилучені з наукового обігу. Саме така сумна доля судилася літературознавчим дослідженням одного з найталановитіших українських учених, професорові й поету Павлові Филиповичу (1891-1937). Його справедливо називають одним із фундаторів новітнього українського шевченкознавства (написав близько тридцяти шевченкознавчих праць), компаративного осмислення українського письменства, дослідником „українського сліду” в російській літературі... Франкова спадщина теж не обійдена увагою Павла Филиповича. Можна з певністю говорити, що саме „франківський” 1926 рік актуалізував і активізував увагу Филиповича до Франкової творчості. І навіть дещо раніша в часі (1924 р.) розвідка „Гене́за Франкової легенди „Смерть Каїна” [1] майже певно писалася уважним і перспективно мислячим Филиповичем з урахуванням ювілейного для Франка 1926-го. Інші ж чотири франкознавчі статті Филиповича писалися в році ювілейному. Ідеться про статті „Франко-поет” [2], „Поезія І.Франка” [3], „Шляхи Франкової поезії” [4], а також про рецензію на видання повісті І.Франка